

в онтогенезі. *Соціалізація і ресоціалізація особистості в умовах сучасного суспільства*: Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (11- 12 листопада 2016 р., м. Київ). Київ: Віваріо, 2016. С.12-14.

2. Брусановська А. Р. Соціально-педагогічні засади застосування арт-терапії у закладах дошкільної освіти: Квал. робота здобувача освітнього ступеня магістр спеціальності 231Соціальна робота Ізмаїл, 2020. 100 с.

3. Дуткевич Т. В. Дитяча розвивально-корекційна психологія: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2017. 304 с.

4. Ковшар О. В. Теоретико-методичні засади організації передшкільної освіти : монографія. Кривий Ріг : Вид. Р. А. Козлов, 2015. 270 с.

5. Маценко Л.М. М12 Теорія і методика виховання : навч. посіб. Київ : ЦП «Компринт», 2019. 319 с.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНО-МОВЛЕННЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ПОМІРНОЮ РОЗУМОВОЮ ВІДСТАЛІСТЮ

Викл. Ю. О. Тубичко

Мова і мовлення відіграють ключову роль в психічному розвитку дитини. Залучення дитини до світу мови забезпечує їй можливість активного включення до пізнавальної діяльності і комунікації, що зрештою впливає на формування основних психічних процесів дитини. Відтак порушення сприйняття мови і її продукування (мовлення) негативно впливають на розвиток пізнавальної діяльності, комунікації та соціальної адаптації дитини.

У спеціальній педагогіці є окремі теоретико-експериментальні роботи, присвячені комплексному ви-

вченню комунікативно-мовленнєвої діяльності дітей з помірною розумовою відсталістю, а також рекомендації щодо корекції порушень їх мовленнєвого розвитку. Однак, досліджень в яких розглядаються питання комунікативно-мовленнєвого розвитку таких дітей, що реалізуються в ході інтеракції цілими висловлюваннями, оволодінням навичками організації діалогічної взаємодії та координації мовленнєвої поведінки на дискурсивному рівні не має, це й визначило напрям подальшого дослідження.

Нааявні у вітчизняній науці дослідження порушень усного мовлення у дітей з помірною розумовою відсталістю в основному відображають особливості фонетичної, лексичної, граматичної сторін їх мовленнєвої функціональної системи, вказують на недостатність регулюючої функції мови в організації та розвитку психічної діяльності дитини (А. Граборов, І. Дудкевич, Д. Ісаєв, В. Ліпакова, В. Котирло, Л. Савчук, М. Певзнер, С. Рубінштейн, М. Шеремет та ін.). Водночас, особливості усного мовлення дітей з цією формою психічного дизонтогенеза практично не вивчені в аспекті актуалізації ними системи мовлення з метою комунікації. Тоді як, незаперечним є той факт, що здатність дитини до породження висловлювань для впливу на думки і почуття співрозмовника має величезну соціальну значущість в плані становлення комунікативної функції мовлення, а відтак і комунікативно-мовленнєвого розвитку.

Розлади мовлення у дітей з порушеннями інтелекту широко поширені, характеризуються складністю патогенезу та симптоматики. Пізній розвиток мовлення характерний для розумово відсталих дітей. Окремі слова у них з'являються в 2 – 3 роки, а фразове мовлення вони опановують лише після 4 – 5 років. За словами С. Рубінштейна, основними причинами недорозвинення мовлення розумово відсталих дітей є «слабкість функції замикання кори, повільний розвиток нових диференційованих зв'язків у всіх аналізаторах». Через те, що диференційовані умовні зв'язки в

області мовленнєво-слухового аналізатора розвиваються повільно розумово відстала дитина тривалий час не розрізняє звуки мови, слова, які вимовляють інші, а отже, не може точно і чітко сприймати мовлення інших.

Специфіка порушень мовлення та їх корекції у дітей з розумовою відсталістю визначається властивостями їх вищої нервової діяльності та психічного розвитку. Основними ознаками вищої нервової діяльності розумово відсталих дітей є слабкість функції замикання кори головного мозку, слабкість процесів активного внутрішнього гальмування, інертність нервових процесів, схильність до захисного гальмування; порушення взаємодії першої та другої сигнальних систем, що пояснюється недорозвиненням другої сигнальної системи. У процесі оволодіння вміннями та навичками розумово відсталі діти більше покладаються на наочний показ, зорове сприйняття, ніж на словесний інструктаж, що призводить до зниження регуляторної функції мовлення і впливає на поведінку дитини [1, с.82].

Розвиток мовленнєвої моторики у дітей з помірною розумовою відсталістю здійснюється повільно, недиференційовано; утруднена координація дихальних, фонаторних і артикуляційних рухів у процесі мовлення; несформований як слуховий, так і кінестетичний контроль за правильністю мовних рухів.

Значну роль у виникненні мовленнєвих розладів у розумово відсталих дітей відіграють такі біологічні фактори, як: локальне ураження структур головного мозку, аномалії будови артикуляційного апарату (зубних рядів, язика, м'якого і твердого піднебіння), зниження слуху.

Результати вітчизняних і зарубіжних досліджень щодо специфіки комунікативно-мовленнєвого розвитку дітей з помірною розумовою відсталістю свідчать про значні відхилення в оволодінні фонетичним, лексичним, синтаксичним, морфологічним, семантичним компонентами мовленнєвої здатності дітьми з цією формою психічного дизо-

нтогенезу. Виявлено, що в основі структури мовленнєвого дефекту в разі розумової відсталості лежить несформованість семантичного компонента. Разом з тим картина мовленнєвого порушення часто характеризується неоднорідністю, варіативністю, комбінаторністю різних симптомів мовленнєвої патології [4].

Дітям з помірною розумовою відсталістю в тій чи іншій мірі притаманні всі відомі види мовленнєвих розладів, що пояснюється як глибоким інтелектуальним недорозвиненням, так і наявністю локальних мозкових ушкоджень, патологічних змін артикуляційного апарату, що зумовлюють мовленнєві дефекти.

Очевидно, що ступінь оволодіння всіма рівнями системи мови визначається предметно-практичними, ігровими діями, реалізованими в процесі спілкування [3, с.125]. Невміння користуватися пошуковими способами орієнтування, відсутність прагнення діяти з предметом відповідно до його призначення, застрягання на первинному способі дії, схильність до стереотипів і персеверацій, в сукупності характеризують предметну діяльність дітей з помірною розумовою відсталістю, зумовлюючи брак чуттєвого досвіду, відсутність мотивів і потреб пізнання і, як наслідок, порушення формування механізму відображення і узагальнення у словах, що позначають предмети, явища і зв'язки навколишньої дійсності [5].

Виявлено, що при даній формі психічного дизонтогенеза на фоні системного порушення мовлення найбільшою мірою проявляється недостатність комунікативної функції. Тому, при визначенні змісту започаткованого експериментального дослідження ми керувалися рекомендаціями Т. Піроженко, Л. Савчук, О. Смирнової щодо проведення діагностики провідної форми спілкування дітей з дорослими і виявлення особливостей мовлення в спілкуванні дітей з дорослим і однокласником. У цьому руслі значущим представляється розгляд особливостей мовлення дітей старшого дошкільного віку з помірною розумовою відсталістю з позиції комунікативно-

прагматичного підходу, який розкриває специфіку оволодіння навичками реалізації комунікативних намірів і організації діалогічної взаємодії в процесі спілкування [2].

У констатувальному етапі експерименту взяли участь 30 дітей з інтелектуальною недостатністю. Експериментальну групу (ЕГ) склали 15 дітей з помірною розумовою відсталістю, стільки ж дітей з легким ступенем розумової відсталості ввійшли до контрольної групи (КГ). Експеримент проходив в спеціалізованому ЗДО №235, м. Одеси. Діти ЕГ характеризувалися обмеженим запасом відомостей про навколишній світ, недорозвиненням загальної та дрібної моторики, зниженням працездатності, недостатньою концентрацією уваги та емоційно-вольовими порушеннями різного ступеня прояву.

У всіх дітей констатовано мовленнєві порушення, які визначені як системне недорозвинення мовлення середнього (10 дітей – 67%) і важкого (5 дітей – 33%) ступеня в ЕГ та 60% легкого (9 дітей), 20% середнього (3 дітей) і стільки ж важкого ступеня в КГ. Практично у всіх дітей ЕГ відзначалися порушення звуковимови, грубе недорозвинення фонематичного сприйняття, не сформованість словотворчих процесів, недорозвинення граматичної будови мовлення, недостатність лексичного запасу. Аналіз синтаксичної організації мовлення дозволив виявити переважання реплік, представлених однією синтаксичною конструкцією (одиничним однослівним, рідше двослівним висловлюванням). Дослідження проводилось у два етапи: 1) спостереження за комунікативно-мовленнєвим розвитком дітей старшого дошкільного віку з помірним і легким ступенем розумової відсталості в умовах освітньої, ігрової та побутової діяльності; 2) вивчення комунікативно-мовленнєвого розвитку в експериментальних ситуаціях.

Аналіз результатів першого етапу дослідження (спостереження за комунікативно-мовленнєвою поведінкою випробуваних в рамках взаємодії з дорослими (вихователя-

ми, логопедами) і іншими дітьми в умовах освітньої (організовані заняття), ігрової і побутової (спонтанне спілкування) діяльності) дозволив виділити основні особливості комунікативно-мовленнєвого розвитку дітей з помірно розумовою відсталістю: переважають висловлювання коментуючого, повідомлюючого характеру, які опосередковані змістом здійснюваної діяльності, відзначається низька частота створення діалогічних єдностей, звертання до дорослого, тобто орієнтація на нього як «одержувача» мовлення. В результаті спостережень виявлено, що здебільшого для дітей з помірно розумовою відсталістю властиві досить високі показники комунікативно-мовленнєвої активності, лексичного і граматичного оформлення висловлювань в умовах ситуативно-ділового спілкування з дорослим (ситуації гри з конструктором, складання мозаїки, гри з лялькою).

На 2 етапі констатувального експерименту дітям пропонувались комунікативно-мовленнєві ситуації, спрямовані на визначення сформованості ситуативно-ділового спілкування і позаситуативно-особистісного спілкування.

При оцінці результатів контрольного експерименту ми використовували методи математико-статистичної обробки отриманих даних. Дані свідчать про значні відмінності у використанні дітьми з помірно і легкою розумовою відсталістю показників комунікативно-мовленнєвого розвитку і типів висловлювань в процесі спільної з дорослим сюжетної гри «Купуємо подарунки». Збільшення кількості висловлювань, які характеризуються великою комунікативною спрямованістю в діалозі (повідомлень, пояснень, пропозицій) свідчить про зміну психологічної позиції дітей з помірно розумовою відсталістю в процесі спілкування, пов'язаною з прийняттям активної ролі комунікативного суб'єкта, розвитком партнерських відносин.

Недостатність навичок соціальної перцепції, вузькість поглядів на соціальний світ зумовила обмеженість змісту висловлювань дітей експериментальної групи в си-

туаціях позаситуативно-особистісного спілкування з дорослим (бесіди на тему «Моя родина», «Святкування Нового року», бесіди за результатами образотворчої діяльності). Дані кореляційного аналізу свідчать про те, що такі ситуації значущі для формування в дітей старшого дошкільного віку з помірною розумовою відсталістю навичок вживання висловлювань-повідомлень, оціночних висловлювань з використанням відповідних мовленнєвих засобів.

Відзначаються значні відмінності дітей з помірною та легкою розумовою відсталістю в плані вживання висловлювань, що містять когнітивний і афективні компоненти і що відносяться до категорії оціночних. Даний факт має суттєве значення в аспекті становлення навичок соціальної перцепції у дітей з помірною розумовою відсталістю. Аналіз продуктованих ними висловлювань дозволяє зробити висновок про несформованість комунікативних намірів, що виявляється в крайній обмеженості, одноманітності реалізованих комунікативних типів висловлювань з перевагою висловлювань-повідомлень, бідності мовленнєвих (лексико-граматичних) засобів оформлення продуктивних висловлювань.

Результати проведеного дослідження довели, що в дітей з помірною розумовою відсталістю досить низький рівень комунікативно-мовленнєвого розвитку, який проявляється у домінуванні висловлювань коментуючого, повідомлюючого характеру, низькою частотою створення діалогічних єдностей, відсутністю звертань до дорослого, обмеженістю і одноманітністю висловлювань, які здебільшого одно або двослівні, бідністю лексико-граматичних значень висловлювань. Визначено, що тісний кореляційний зв'язок показників комунікативно-мовленнєвої активності, лексичного, граматичного оформлення мовлення з різними типами (класами) висловлювань свідчить про значущість представлених комунікативних ситуацій для комунікативно-мовленнєвого розвитку, навичок встановлення і підтримання діалогічної взаємодії у дітей з помірною розумовою відсталістю.

Отримані дані дозволили визначити основні значущі напрямки в системі подальшої логопедичної роботи для комунікативно-мовленнєвого розвитку дітей старшого дошкільного віку з помірним ступенем розумової відсталості. Грунтуючись на уявленні про полімотивованність мовлення в умовах природного спілкування, з одного боку, і про залежність змісту і форми мовленнєвих висловлювань від ситуативних чинників взаємодії – з іншого, важливим в процесі корекційно-логопедичної роботи став комунікативно-мовленнєвий розвиток дітей з помірною розумовою відсталістю в рамках різних «форм» комунікативної діяльності – ситуативно-ділової та позаситуативно-особистісної. Зважаючи на дані експериментальних і теоретичних досліджень про значущість асиметричної та симетричної взаємодії для оволодіння дітьми комунікативним навичками спілкування, в процесі подальшого логопедичного впливу особливу увагу необхідно приділити комунікативно-мовленнєвому розвитку в системі відносин дитини як з дорослим, так і з однолітками.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конопляста С. Ю. Логопсихологія : навч. посіб. / ред. М. К. Шеремет. Київ: Знання, 2010. 293 с.
2. Піроженко Т. Комунікативно-мовленнєвий розвиток дитини: монографія. Київ : Нора-принт, 2002. 311 с.
3. Савчук Л.О. Змістовий аспект формування комунікативно-мовленнєвих умінь у дітей шестирічного віку: Наук.-метод. зб. Київ: Наук. світ, 2005. 183 с.
4. Соботович Є.Ф. Програмні вимоги до корекційного навчання з розвитку мовлення дітей з вадами інтелекту: монографія. Київ: Освіта, 2004. 120 с.
5. Шеремет М.К. Логопедія: начальний посібник. Київ: Слово, 2019. 410 с.